

Citation:

Brzozowska, Z. A. (2017). Cesarzowa Bułgarów, augusta i bazyliśa – Maria-Irena Lekapena i transfer bizantyńskiej idei kobiety-władczynie (*imperial feminine*) w średniowiecznej Bułgarii. *Slavia Meridionalis*, 17. <https://doi.org/10.11649/sm.1320>

Zofia A. Brzozowska

Uniwersytet Łódzki

**Cesarzowa Bułgarów, augusta i bazyliśa
– Maria-Irena Lekapena i transfer bizantyńskiej
idei kobiety-władczynie (*imperial feminine*)
w średniowiecznej Bułgarii¹**

Postać Marii-Ireny Lekapeny, wnuczki cesarza bizantyńskiego Romana I, która w 927 roku poślubiła bułgarskiego władcę Piotra i zasiadała na tronie w Presławiu aż do swej śmierci na początku lat sześćdziesiątych X wieku, jest otoczona w historiografii czarną legendą. Zdaniem uczonych takich jak Wasil Złatarski i Petyr Mutafczijew, caryca wywierała znaczny wpływ na decyzje polityczne swojego męża, a nawet pełniła rolę „agenta” Konstantynopola na presławskim dworze, pośrednio przyczyniając się do upadku państwowości bułgarskiej w 971 roku. Co więcej, niektórzy historycy skłonni są też przypię-

¹ Niniejszy artykuł powstał w ramach projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2014/14/M/HS3/00758 (Państwo bułgarskie w latach 927–969. Epoka cara Piotra I Pobożnego).

This work was supported by a grant from National Science Centre in Poland (decision No. 2014/14/M/HS3/00758).

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2017.

swać Marii-Irenie rolę w transferze idei, a mianowicie w przeszczepieniu na grunt kultury starobułgarskiej elementów bizantyńskiej ideologii politycznej, „zarazy”, z której – jak twierdzi bezkompromisowy Mutańczijew – średnio-wieczni Bułgarzy nie wyleczyli się już nigdy (Златарски, 1927, s. 535–536; Мутафчиев, 1986, s. 201. Пор. Бакалов, 1995, s. 183; Гюзелев, 2005, s. 27; Игнатов, 2008, s. 14).

Sądy te są w oczywisty sposób wyolbrzymione i nie znajdują potwierdzenia w zachowanym materiale źródłowym. Przede wszystkim należy mieć na uwadze fakt, że Maria-Irena przybyła w 927 roku do państwa, którego polityczne i intelektualne elity były już dość dobrze zaznajomione ze zdobyczami cywilizacji bizantyńskiej, a tym samym – z rozpowszechnionymi nad Bosforem teoriami monarchicznymi (Shepard, 1995, s. 140). Dość wspomnieć, że za panowania ojca Piotra, Symeona I Wielkiego (893–927), władcy wykształconego w Konstantynopolu i niewątpliwie zafascynowanego wschodniorzymską koncepcją władzy cesarskiej (Leszka, 2011, s. 55–57; Leszka, 2013, s. 29–34), w Bułgarii zaadaptowano kilka greckich kompilacji prawnych, m.in. fragmenty *Eklogi*, *Nomokanon 50 Rozdziałów* i *Nomokanon 14 Rozdziałów* (Бакалов, 1995, s. 136; Maksimovich, 2007, s. 10; Славова, 2008, s. 195–197), a także przełożono na język staro-cerkiewno-słowiański *Schede basilike* – niewielkich rozmiarów traktat autorstwa diakona Agapeta (VI wiek), zawierający syntetyczny wykład bizantyńskiej „teologii imperialnej” (Николов, 2000, s. 77–85; Николов, 2006, s. 214–230, 250–268).

Trudno też uznać Marię-Irenę Lekapenę za osobę, która miała dominujący wpływ na kierunek polityki zagranicznej i wewnętrznej cara Piotra. W żadnym z zachowanych do naszych dni tekstów starobułgarskich nie znajdziemy bodaj najskromniejszej wzmianki o publicznej aktywności tej władczyni. Źródła te nie odnotowują jakichkolwiek jej poczynań nawet w sferze zachowań tradycyjnie przypisanych chrześcijańskiej monarchini, tj. działalności fundacyjnej i dobroczynnej. Enigmatyczny jest również przekaz dziejopisów bizantyńskich, informujących nas jedynie o tym, iż Maria kilkakrotnie przyjeżdżała wraz ze swoimi dziećmi do Konstantynopola, by odwiedzić ojca Krzysztofa i dziadka, cesarza Romana I (Georgius Monachus, 1838, s. 913; Symeon Magister et Logotheta, 2006, s. 334; *Theophanes Continuatus*, 1838, s. 422). Podczas tych wizyt caryca mogła, rzecz jasna, przekazywać krewnym informacje na temat planów i poczynań swojego męża, nie dysponujemy jednak wystarczającym materiałem źródłowym, by ustalić, jakie tematy podejmowano podczas toczonych wówczas rozmów.

Zapewne nigdy też się nie dowiemy, jakiego pokroju osobą była Maria, jak silny miała charakter, jakie były jej osobiste dążenia i ambicje. Kronikarze bizantyńscy zdają się interesować jej poglądami tylko przy jednej okazji – pod koniec narracji na temat wydarzeń z 927 roku wspominają o ambiwalencji uczuć, które towarzyszyły młodej Lekapenie podczas podróży do jej nowej ojczyzny: Maria smuciła się z powodu konieczności rozstania z rodzicami, krewnymi i pałacem w Konstantynopolu, ale jednocześnie przepełniała ją radość na myśl o tym, że nie tylko poślubiła mężczyznę o cesarskim statusie, ale również sama została ogłoszona władczynią Bułgarów (Georgius Monachus, 1838, s. 907; Symeon Magister et Logotheta, 2006, s. 329; *Theophanes Continuatus*, 1838, s. 415). Passus ten, który zostanie poddany głębszej analizie w dalszej partii niniejszego szkicu, zdaje się sugerować, iż Lekapena wiązała z zaaranżowanym przez swoich krewnych małżeństwem nie tylko nadzieje na życiową stabilizację, lecz również – możliwość realizacji własnych politycznych aspiracji. Niestety brakuje nam informacji, by jednoznacznie stwierdzić, na ile udało jej się wcielić w życie osobiste wyobrażenie o roli, którą przyszło jej pełnić u boku Piotra.

Nie ulega natomiast wątpliwości jedna kwestia – za panowania Marii-Ireny Lekapeny dokonuje się fundamentalna zmiana sposobu, w jaki średniowieczni Bułgarzy postrzegają osobę władczyni i jej funkcję w państwie. Do 927 roku zasiadające na bułgarskim tronie kobiety są – w przeciwieństwie do ówczesnych cesarzowych bizantyńskich – nieomal całkowicie niewidoczne w przestrzeni publicznej: nie wspomina się o nich w oficjalnej korespondencji dyplomatycznej, nie umieszcza się ich wizerunków na monetach i pieczęciach. Jedyną poprzedniczką Lekapeny, której imię zachowało się w historycznych przekazach, jest Maria, żona Borysa-Michała. Obie małżonki Symeona I Wielkiego, w tym matka cara Piotra, pozostaną natomiast dla badaczy na zawsze anonimowe (Атанасов, 1999, s. 182, 184; Игнатов, 2008, s. 9–12). Należy więc przypuszczać, że przed rokiem 927 pozycja bułgarskich władczyń zbliżona była do statusu żon królów w państwach germańskich na Zachodzie w V–VIII wieku, w których nie znano tradycji koronowania kobiet, a zdarzały się nawet systemy polityczne (np. wandalski) nieuznające funkcji królowej (Herrin, 2006, s. 283–284). Jak słusznie zauważyły Magda Christodułowa i Saszka Georgiewa, Marię można zatem uważać za pierwszą średniowieczną władczynię bułgarską, która zaistniała w sferze publicznej (Христодулова, 1978, s. 142; Георгиева, 2011, s. 312, 352). Trudno dać jednoznaczną odpowiedź na pytanie, czy dokonało się to dzięki sile charakteru i osobistej determinacji carycy, czy też było raczej efektem

starań osób z jej otoczenia – Bizantyńczyków, którzy przybyli do Presławia w świącie Lekapeny. Nie bez znaczenia było tu też zapewne nastawienie Piotra, któremu winno zależeć na szczególnym podkreśleniu wysokiego statusu osoby, małżeństwu z którą zawdzięczał prawo do używania tytułu cesarskiego/carskiego. Włączenie sylwetki Marii w sferę oficjalnej autoprezentacji bułgarskiego władcy mogło również wynikać z postanowień traktatu pokojowego, zawartego w 927 roku między Romanem I Lekapenem a Piotrem (Бакалов, 1983, s. 36, 1995, s. 170; Tinnefeld, 1993, s. 23; Атанасов, 1999, s. 96–98; Божилов & Гюзелев, 2006, s. 276; Николов, 2006, s. 239; Тодоров, 2006, s. 163; Leszka & Marinow, 2015, s. 159–160; Звездов, 2015, s. 267–268).

Abstrahując od przyczyn, Maria, w przeciwieństwie do swoich poprzedniczek, była nie tylko towarzyszką stołu i łoża bułgarskiego cara, ale też prawdziwą władczynią Bułgarów. Podniesienie statusu presławskiej monarchini wiązać można z transferem bizantyńskiej idei „cesarskiej kobiecości” (*imperial feminine*) – by posłużyć się określeniem wprowadzonym do dyskursu historiograficznego przez Judith Herrin (Herrin, 2000, 2006, s. 278–282). Celem niniejszego artykułu jest prześledzenie, jakie elementy tej koncepcji zostały zaadaptowane w państwie Marii i Piotra. Analizie poddana więc zostanie tytułatura bułgarskiej władczyni po roku 927, fakt zamieszczenia jej wizerunku na pieczęciach, a także używane przez nią insygnia i oficjalny strój dworski.

Tytułatura bułgarskiej władczyni – perspektywa bizantyńska

Większość dziejopisów bizantyńskich po raz pierwszy wspomina o naszej bohaterce, relacjonując wydarzenia z roku 927 – negocjacje prowadzące do zawarcia pokoju między cesarstwem a Bułgarią, którego trwałość miało zagwarantować małżeństwo Piotra z wnuczką Romana I Lekapena. Czytelnik wschodniorzymskich kronik poznaje zatem Marię w chwili, gdy jest ona prezentowana członkom bułgarskiego poselstwa jako potencjalna kandydatka na żonę dla ich władcy. Nic więc dziwnego, że w tej partii narracji bizantyńscy autorzy określają ją po prostu jako „córkę bazyleusa Krzysztofa”² (θυγάτηρ

² Krzysztof Lekapen był najstarszym synem Romana I. 20 maja 921 roku został przez niego podniesiony do rangi współcesarza. Początkowo zajmował trzecią pozycję w hierarchii

Χριστοφόρου βασιλέως Μαρία – Georgius Monachus, 1838, s. 905–906; Symeon Magister et Logotheta, 2006, s. 327–328; Symeon Magister, 1838, s. 741; Leo Grammaticus, 1842, s. 316–317; *Theophanes Continuatus*, 1838, s. 413–414; Joannes Scylitzes, 1973, s. 223) lub „wnuczkę bazyleusa Romana” (βασιλέως ἐγγόνη – Joannes Zonaras, 1897, s. 474; Constantinus Porphyrogenitus, 1967, s. 74).

Trzech spośród wymienionych wcześniej autorów bizantyńskich, tj. nieomal współczesny opisywanym wydarzeniom, anonimowy kontynuator kroniki Jerzego Mnicha (Hamartolosa) oraz Symeon Magister i Logoteta³, a także bazujący na ich przekazie *Theophanes Continuatus*, odnotowuje jeszcze jeden niezwykle istotny szczegół: Maria-Irena Lekapena po ślubie z Piotrem została w Konstantynopolu ogłoszona „władczynią Bułgarów” (δέσποινα Βουλγάρων – Georgius Monachus, 1838, s. 907; Symeon Magister et Logotheta, 2006, s. 329; *Theophanes Continuatus*, 1838, s. 415). Warto zauważyć, iż określenie to, tłumaczone zazwyczaj na język polski jako „pani” lub „władczyni”, było – zdaniem wielu badaczy – apelatywem przysługującym bizantyńskim cesarzowym, używanym wymiennie z tytułami αὐγούστα i βασίλισσα (Maslev, 1966, s. 310; Bensammar, 1976; Garland, 1999, s. 2; Hill, 1999, s. 102–117; James, 2001, s. 118–127). Elizabeth Bensammar idzie w swych rozważaniach jeszcze o krok

panujących (po ojcu i Konstantynie VII Porfirogenecie). W 927 roku, rzekomo na żądanie bułgarskiego poselstwa, miał się stać drugą pod względem ważności osobą w państwie, degradowując Konstantyna VII na miejsce trzecie (Runciman, 1969, s. 67, 97).

³ *Kontynuacja Jerzego Mnicha* jest anonimowym utworem historiograficznym, powstałym w X stuleciu. Prezentuje on opis wydarzeń od roku 842, tj. od momentu, w którym kończy się właściwa narracja Hamartolosa. W średniowiecznej tradycji rękopiśmiennej, a w ślad za nią również w niektórych dziewiętnastowiecznych edycjach źródłowych (np. w cytowanym w niniejszym szkicu wydaniu: Georgius Monachus, 1838) nie zaznaczano rozróżnienia na właściwy tekst autorstwa Jerzego Mnicha i jego anonimową kontynuację, traktując oba zabytki jako jeden utwór. Co więcej, fragmenty *Kontynuacji*, poświęcone Marii i Piotrowi, są identyczne z analogicznymi passusami w kronice Symeona Logotety i Magistra (Symeon Magister et Logotheta, 2006). Utwór ten znany jest w dwóch redakcjach: redakcja A, starsza, spisana przed rokiem 963, prezentuje opis wydarzeń do roku 948, tj. śmierci Romana I Lekapena. Późniejsza redakcja B zawiera poszerzony o dodatkowe szczegóły wykład dziejów Bizancjum, doprowadzony do roku 963. Ze starszą redakcją kroniki Symeona Logotety jest zbieżny przekaz *Kontynuacji Jerzego Mnicha* redakcji A, zaś z młodszą – jej wariant B. W niniejszym artykule nie stosuję rozróżnienia na redakcje A i B, gdyż passusy dotyczące Marii są identyczne w obu wariantach tekstu. W niektórych rękopisach przypisuje się też Symeonowi Logotecie autorstwo *Kontynuacji*. Odrębnym pod względem tekstologicznym, chociaż pokrewnym treściowo utworem jest natomiast tzw. Kronika Pseudo-Symeona (Symeon Magister, 1838).

dalej, sugerując, że począwszy od IX wieku mianem tym określano nad Bosforem głównie te „kobiety w purpurze”, które sprawowały realną władzę nad imperium, przede wszystkim jako regentki (Bensammar, 1976, s. 270, 286–287). Tezę tę zdaje się potwierdzać przekaz wspomnianych wcześniej źródeł. Kontynuator Jerzego Mnicha używa terminu δέσποινα incydentalnie, odnosząc go tylko do Marii-Ireny Lekapeny oraz do cesarzowej bizantyńskiej Teodory, która po śmierci męża Teofila sprawowała w latach 842–856 rządy regencyjne w imieniu swego małoletniego syna, Michała III i wsławiła się ostatecznym zakończeniem kontrowersji ikonoklastycznej (Georgius Monachus, 1838, s. 816, 907; Symeon Magister et Logotheta, 2006, s. 234, 329). Na kartach *Theophanes Continuatus* mianem tym określono dwie małżonki Michała II Amoryjczyka, Teklę i Eufrozynę (*Theophanes Continuatus*, 1838, s. 78), jednak zdecydowanie najczęściej analizowany termin stosowano w opisie rządów Teodory (s. 89, 92, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 158, 161, 164). Jeden raz nazwano też nim cesarżową Zoe Karbonopsinę, matkę i regentkę (914–919) Konstantyna VII Porfirogenety (s. 387).

W świetle powyższej analizy można zatem przyjąć, że Maria-Irena Lekapena została w 927 roku ogłoszona cesarżową Bułgarów. Warto tu zwrócić uwagę na jeszcze jeden element: nieprzypadkowo autorzy bizantyńscy dodali do apelatywu, przyznanego żonie Piotra, nazwę ludu, którym miała władać. Jak twierdzi wielu badaczy, tytułatura stosowana przez bułgarską parę monarszą po roku 927 była efektem kompromisu wypracowanego w toku rokowań pokojowych: władcy Bizancjum wyrazili zgodę na używanie przez Piotra – jako męża wnuczki bazyleusa – tytułu cesarskiego, jednocześnie podkreślając, poprzez nadanie mu wymiaru etnicznego (βασιλεύς Βουλγάρων), jego podrzędny wobec cesarza rzymskiego w Konstantynopolu (βασιλεύς τῶν Ῥωμαίων) status (Бакалов, 1983, s. 37, 1995, s. 170–172; Атанасов, 1999, s. 98; Тодоров, 2006, s. 150–151, 165–166, 2008, s. 94–95, 106; Звездов, 2015, s. 267).

Opisując późniejsze wydarzenia z życia Marii-Ireny Lekapeny, autorzy bizantyńscy wspominają już o niej jednak nie jako o cesarżowej, lecz jako o osobie, związanej z władcami Bizancjum i Bułgarii. Wzmiankując fakt, iż kilkakrotnie udawała się ona w podróż do Konstantynopola, by odwiedzić swoich krewnych, określają ją zazwyczaj mianem „wnuczki bazyleusa Romana i żony Piotra Bułgara” (τοῦ βασιλέως ἐγγόνῃ Ῥωμανοῦ Μαρία, ἡ γυνὴ Πέτρου Βουλγάρου – Symeon Magister et Logotheta, 2006, s. 334. Por. *Theophanes Continuatus*, 1838, s. 422). W niektórych odpisach kontynuacji kroniki Jerzego Mnicha możemy też natrafić na inną lekcję: τοῦ βασιλέως Ῥωμανοῦ ἐγγόνῃ Μαρία, ἡ γυνὴ Πέτρου βασιλέως

Βουλγαρία⁴ (Georgius Monachus, 1838, s. 913). Dla Jana Skylitzesa, nadmienianego o śmierci Marii, bohaterka niniejszego szkicu jest przede wszystkim żoną bazyleusa Bułgarów (Joannes Scylitzes, 1973, s. 255), zaś dla Jana Zonarasa – małżonką archonta tego ludu (Joannes Zonaras, 1897, s. 475).

Fakt, iż w X stuleciu władczyni Bułgarii była wymieniana w oficjalnym protokole dyplomatycznym, potwierdza natomiast przekaz traktatu *O ceremoniach dworu bizantyńskiego*, autorstwa cesarza Konstantyna VII Porfirogenety (913–959). Twórca ten, będąc jednym z naocznych świadków uroczystości towarzyszących podpisaniu traktatu pokojowego w 927 roku, mimo swej nieskrywanej niechęci dla bizantyńsko-bułgarskiego mariażu dynastycznego⁵, skrupulatnie odnotowuje, że za jego rządów zaszła zmiana w statusie przesławskiego monarchy: stał się on „duchowym synem” bazyleusa. Co ciekawe, „urodzony w purpurze” autor nie odnotowuje jednak związanej z tym wydarzeniem modyfikacji w tytulaturze bułgarskiej władczyni – jego zdaniem, zarówno przed rokiem 927, jak i w okresie późniejszym, należało się do niej zwracać per „od Boga archontissa Bułgarii” (ἐκ Θεοῦ ἀρχόντισσα Βουλγαρίας – Constantine Porphyrogenitus, 1829, s. 681–682. Por. Христодулова, 1978, s. 142; Бакалов, 1983, s. 37, 1995, s. 171–172; Тодоров, 2006, s. 152, 2008, s. 95).

Titulatura bułgarskiej władczyni – perspektywa bułgarska

Z nieznanymi nam przyczyni średniowieczni autorzy słowiańscy nie wspominają o Marii-Irenie Lekapenie ani słowem. Wzmianek o carycy próżno szukać na kartach tych zabytków literatury starobułgarskiej, w których pojawiają się odniesienia do jej męża (np. żywotów św. Jana z Ryły czy *Objawienia proroka*

⁴ Todor Todorov, przeanalizowawszy wzmianki na temat bułgarskiej pary monarszej w źródłach bizantyńskich, wysunął przypuszczenie, że Piotr jest w nich zazwyczaj określany mianem cesarza wtedy, gdy wspomina się o nim jako o mężu Marii (Тодоров, 2006, s. 151, 2008, s. 95).

⁵ O małżeństwie Marii z Piotrem wspomina Konstantyn VII Porfirogeneta na kartach *O zarządzaniu państwem*, wartościując ten fakt jednoznacznie negatywnie jako bezprecedensowe ustępstwo poczynione przez Romana I Lekapena wbrew prawu i tradycji cesarstwa (Constantinus Porphyrogenitus, 1967, s. 72–74. Por. Литаврин, 1988; Tinnfeld, 1993, s. 21–22; Тодоров, 2003; Гюзелев, 2005, s. 30–31; Paroń, 2005).

Izajasz/Bułgarskiej kroniki apokryficznej). Nie odnajdziemy ich też, co dziwne, w tekstach hymnograficznych dedykowanych Piotrowi jako świętemu Kościoła wschodniego. Część laudacyjna *Synodykonu cara Borila*, zawierająca pochwały wielu władców bułgarskich obu płci, m.in. Marii, ostatniej władczyni pierwszego państwa (1018 rok), kilku późniejszych caryc, jak również samego Piotra, pomija całkowitym milczeniem osobę jego żony⁶ (Бакалов, 1983, s. 37–38, 1995, s. 172; Тодоров, 2006, s. 155, 2008, s. 98). W tej sytuacji jedynymi źródłami proveniencji bułgarskiej, w których historyk może szukać informacji o Lekapenie, są słowiańskie przekłady kronik bizantyńskich.

Spośród wymienionych wcześniej utworów, zawierających wzmianki na temat naszej bohaterki, na język piśmiennictwa Słowian prawosławnych z całą pewnością przełożono obie redakcje *Georgius Monachus Continuatus*, a także dzieło Jana Zonarasa. *Kontynuacja Jerzego Mnicha* vel odpowiadające jej partie kroniki Symeona Logotety zostały przetłumaczone na język staro-cerkiewno-słowiański wcześniej. Postawą przekładu była młodsza, poszerzona redakcja zводу. Miejsce i czas powstania najstarszego tłumaczenia kroniki Jerzego Mnicha oraz jej kontynuacji jest zagadnieniem posiadającym olbrzymią literaturę przedmiotu, której przedstawienie wykracza poza ramy niniejszego szkicu. Podsumowując dotychczasową dyskusję, można stwierdzić, iż większość badaczy jest zdania, że zostało ono wykonane w Bułgarii pod koniec X lub na początku XI wieku, a zatem niedługo po powstaniu redakcji B *Kontynuacji* (ok. 963 roku). Należy więc przypuszczać, że autor przekładu oddawał greckie tytuły przysługujące Piotrowi i Marii w sposób, w jaki było to przyjęte na bułgarskim dworze w latach 963–1018, tj. rychło po śmierci Lekapeny.

I tak, w początkowej partii narracji, Maria – podobnie jak w greckim oryginale – określana jest konsekwentnie mianem „córki cesarza/cara Krzysztofa” (дцерьь Хрѣтофора Цѣра, имене^м Мариа – Истрин, 1920, s. 561–562). W zapisie o późniejszych wizytach Lekapeny w Konstantynopolu odnajdujemy sformułowanie: „wnuczka cesarza/cara Romana, żona Piotra Bułgara” (Цѣра Романа внуоука, жена Петра Булгарина – Истрин, 1920, s. 566). Niezwykle wiernie starobułgarski autor oddał też passus o tytule przyznanym Marii w 927 roku, tłumacząc grecki termin δέσποινια – zgodnie z jego etymologią – jako „wład-

⁶ Biorąc pod uwagę fakt, iż *Synodykon cara Borila* nie zachował się do naszych dni w formie całościowej, można przypuszczać, że wzmianka o Marii znajdowała się w tej części zabytku, która została utracona.

czyni” (причетаса мужю црю и владычица бльгаром нарбена – Истрин, 1920, s. 562. Por. Николов, 2006, s. 134, 236).

Co ciekawe, w XIV wieku powstał na Bałkanach inny, całkowicie niezależny od omówionego wyżej tłumaczenia, słowiański przekład kroniki Symeona Logotety vel *Kontynuacji Jerzego Mnicha*. Jego podstawą była starsza redakcja kroniki (A), zawierająca opis wydarzeń do roku 948. Maria w tym wariantcie tekstu określana jest, w adekwatnych miejscach, jako „córka cesarza/cara Krzysztofa” (дъциере Христофора црь Маріѡ – Срезневский, 1905, s. 137) oraz „cesarska/carska wnuczka, żona Piotra z Bułgarii” (Маріа, црева внука, а Петра Бльгарскаго жена – Срезневский, 1905, s. 140). W tłumaczeniu najistotniejszego dla naszych rozważań fragmentu natrafiamy natomiast na znamienne przesunięcie znaczeniowe. Czytamy w nim bowiem wprost, że Lekapena została w Konstantynopolu nazwana carycą Bułgarów (црю припражеса мжжу и царица Бльгаромь наречеса – Срезневский, 1905, s. 137. Por. Николов, 2006, s. 134, 236).

Wykonany w Bułgarii w drugiej połowie XII wieku przekład kroniki Jana Zonarasa na język staro-cerkiewno-słowiański trudno uznać za całościowy. W rękopisach, zawierających najobszerniejszą redakcję tekstu słowiańskiego, między relacją na temat panowania Leona VI (886–912) a opisem rządów Bazylego II (976–1025), natrafiamy na luknę. Próżno w nich zatem szukać wzmianek o Marii i Piotrze. Co ciekawe, informację o śmierci Lekapeny włączył natomiast do swoistej *synopsis* dzieła Jana Zonarasa autor rękopisu РНБ, F.IV.307, zawierającego czternastowieczne słowiańskie tłumaczenie kroniki Symeona Logotety. Nasza bohaterka określona została na kartach niniejszego zabytku – zgodnie z duchem oryginału greckiego – jako „żona cara bułgarskiego Piotra” (црь же Бльгарскаго Петра женѣ оумерши – Срезневский, 1905, s. 146).

Wzmianka o Marii pojawia się w jeszcze innym źródle z interesującego nas tu obszaru, tj. w jednej z glos do słowiańskiego przekładu kroniki Konstantyna Manassesesa, wykonanego w XIV wieku w Bułgarii. W tekście tym czytamy, że cesarz/car bułgarski Piotr miał za żonę wnuczkę cesarza/cara Romana Lekapena (сега црь внукаъ Петръ црь Бльгарскы имѣ женѣ – Лихачев & Дуйчев, 1988, s. 204, 232).

Interesujących danych, z punktu widzenia badań nad tytułaturą bułgarskiej władczyni w X wieku, dostarcza też materiał sfragistyczny. Do dzisiaj zachowało się bowiem relatywnie sporo pieczęci z wizerunkami Piotra i Marii, wykonanych – zdaniem znawców zagadnienia – w latach 927–945 (Georgieva, 1995, s. 167; Shepard, 1995, s. 141–147; Атанасов, 1999, s. 97–98; Йорданов, 2001,

s. 58–66, 163–165, 2016, s. 86–110; Гюзелев, 2005, s. 27; Георгиева, 2011, s. 313–315; Leszka & Marinow, 2015, s. 158–160). Monarchini wymieniana jest w inskrypcjach artefaktów zaliczanych do dwóch różnych typów. W tekście legendy najstarszych pieczęci, wykonanych rychło po 927 roku, odnajdujemy ten sam tytuł, o którym wspominali dziejopisowie bizantyńscy: Πέτρος [καὶ] Μαρί[ας] βασιλεῖς Βουλγάρων – *Piotr i Maria, bazyleusowie Bułgarów*⁷. W latach czterdziestych towarzyszący wizerunkom pary carskiej napis ulega znacznym modyfikacjom. Iwan Jordanow twierdzi, iż można go zrekonstruować na kilka sposobów: Πέτρος [καὶ] Μαρί[ας] ἐν Χριστῷ αὐτοκράτορες Βουλγάρων (*Piotr i Maria w Chrystusie autokratorzy Bułgarów*); Πέτρος [καὶ] Μαρί[ας] ἐν Χριστῷ αὐτοκράτορες βασιλεῖς Βουλγάρων (*Piotr i Maria w Chrystusie augustowie i bazyleusowie*) lub Πέτρος καὶ Μαρίας ἐν Χριστῷ αὐτοκράτορες βασιλεῖς Βουλγάρων (*Piotr i Maria w Chrystusie autokratorzy i bazyleusowie Bułgarów*). Zdaniem wielu badaczy za właściwszy należy uznać drugi wariant odczytu. Iwan Jordanow w swych najnowszych publikacjach skłania się zaś ku ostatniej z przytoczonych lekcji (Йорданов, 2001, s. 58–60, 2016, s. 90–95; Shepard, 1995, s. 142; Атанасов, 1999, s. 98–99; Гюзелев, 2005, s. 27; Божилов & Гюзелев, 2006, s. 275–276; Тодоров, 2006, s. 156–159; Тодоров, 2008, s. 99–101; Георгиева, 2011, s. 313; Leszka & Marinow, 2015, s. 159).

Wizerunek Marii na pieczęciach – *novum* czy kontynuacja bizantyńskich wzorców?

Omawiając materiał sfragistyczny dotknęliśmy niezwykle interesującego zagadnienia – wizerunek Lekapeny pojawia się, obok wyobrażenia jej męża, na ołowianych pieczęciach, wybijanych w Bułgarii w latach 927–945. Jest to zjawisko bezprecedensowe. Żadna z poprzedniczek Marii na przesławskim tronie nie dostąpiła podobnego zaszczytu. Nie mogłoby się nim pochwalić także wiele późniejszych władczyń bułgarskich – własną pieczęcią dysponowała caryca

⁷ Nie powinien nas dziwić fakt, iż bułgarska para monarsza została tu określona terminem βασιλεῖς (*bazyleusowie*), a nie jako cesarz i cesarzowa. W sfragistyce i numizmatyce bizantyńskiej przyjęte było nazywanie w ten sposób dwóch władających wspólnie państwem osób, bez względu na ich płeć. Dla przykładu, Zoe Karbonopsina oraz jej małoletni syn, Konstantyn VII Porfirogeneta, byli na wybijanych w latach 914–919 monetach tytułowani: βασιλεῖς Ῥωμαίων (Bellinger & Grierson, 1993, s. 12).

Irena Paleolog, żona Jana Asena III (1279–1280), zaś na monetach przedstawiane były m.in. Irena Komnena, sprawująca regencję w imieniu swojego syna, Michała I Asena (1246–1256), Teodora Paleolog, małżonka dwóch kolejnych carów – Teodora Światosława (1300–1321) i Michała III Szyszmana (1323–1330), Teodora, druga żona Jana Aleksandra (1331–1371) oraz Anna, poślubiona Janowi Stracimirowi (1356–1396) (Georgieva, 1995, s. 167, 201; Атанасов, 1999, s. 190–192; Игнатов, 2008, s. 85–87, 89–90; Георгиева, 2011, s. 320–323, 348, 352–354).

Il. 1 Pieczęć z wizerunkiem Piotra i Marii-Ireny Lekapeny, Bułgaria, 940–945 r. Odrys rekonstruowany: Elżbieta Myślińska-Brzozowska

Nie mają jednak racji ci uczeni, którzy sądzą, że ukazywanie żony panującego na pieczęciach było zjawiskiem charakterystycznym jedynie dla dziesiątowiecznej Bułgarii, nieznajującym żadnych analogii w sfragistyce i numizmatyce bizantyńskiej (Атанасов, 1999, s. 98, 184; Тодоров, 2006, s. 162–163, 2008, s. 104). Tradycję umieszczania wizerunku i imienia władczyni na pieniądzu kruszcowym cesarstwo bizantyńskie odziedziczyło po *Imperium Romanum*. Jak zaświadcza Euzebiusz z Cezarei, Konstantyn I Wielki rozkazał po 324 roku

wybijać monety z popiersiem swojej matki, Heleny, na awersie (*Vita Constantini*, III, 47). Przywilejem tym miała się również cieszyć jego druga małżonka, Fausta oraz kilka innych kobiet z rodziny cesarskiej (Holum, 1989, s. 32–35; Brubaker, 1997, s. 57–59; Garland, 1999, s. 51; Brubaker & Tobler, 2000, s. 575–578; James, 2001, s. 101–106; Kotsis, 2012, s. 190).

Po kilku dekadach przerwy emisje z podobizną augusty na awersie pojawiają się znów w 383 roku, za panowania Flacylii, żony Teodozjusza I. Nieomal wszystkie jej następczynie na konstantynopolitańskim tronie, związane z dynastią teodozjańską (Eudoksja, Pulcheria, Eudocja) lub rodem Leona I (Weryna, Zenonis i Ariadna), mogą poszczycić się tym, iż ich portrety i imiona widnieją na numizmatach złotych, srebrnych i brązowych, wybijanych na rozkaz ich mężów lub braci. Co więcej, istnieją również analogiczne artefakty z wyobrażeniami kilku władczyń zachodniej części imperium z V stulecia, m.in. Galli Placydii i Licynii Eudoksji. Większość zachowanych do naszych dni zabytków z IV–V wieku powieliła ten sam schemat ikonograficzny: na awersie znajduje się profilowe popiersie monarchini, zaś na rewersie – żeńska figura alegoryczna. Niekiedy na odwrotnej stronie monety natrafiamy na pełnopostaciowe wyobrażenie tronującej augusty (Eudoksji, Pulcherii, Eudocji). Unikatowe pod względem plastycznym zdają się być numizmaty Licynii Eudoksji, na których cesarżową ukazano półpostaciowo, *en face* (Maslev, 1966, s. 317; Holum, 1989, s. 32–33, 65–66, 109–110, 123, 129–130; Brubaker, 1997, s. 60; Garland, 1999, s. 51; Brubaker & Tobler, 2000, s. 578–580; Γραβap, 2000, s. 44, 205; Herrin, 2000, s. 15, 2016, s. 5–25; James, 2001, s. 101–109; McClanan, 2002, s. 26–27, 40–41, 90–91; Kotsis, 2012, s. 189–191). Uderza zaś inny szczegół: na żadnym z omawianych zabytków – z wyjątkiem monet Weryny – nie pojawia się przedstawienie męskiego władcy. Wspólne wyobrażenie pary monarszej (na rewersie) jest natomiast charakterystyczne dla emisji o charakterze kommemoratywnym, upamiętniających małżeństwa zawierane przez panujących, np. Licynię Eudoksję i Walentyniana III w 437 roku, Pulcherię i Marcjana w 450 roku oraz Ariadnę i Anastazjusza I w 491 roku (Hahn, 1973, s. 31; Bellinger & Grierson, 1992, s. 4–5; Brubaker & Tobler, 2000, s. 580–582; James, 2001, s. 105, 108–109; McClanan, 2002, s. 27, 69, 90; Walker, 2010, s. 851–853, 861). Z V wieku pochodzą też najstarsze pieczęcie, na których widnieje podobizna cesarza i cesarżowej, m.in. Konstancjusza III i Galli Placydii z 421 roku czy Teodozjusza II i Pulcherii (lub Eudocji) z lat 408–450 (Seibt & Zarnitz, 1997, s. 29–31).

Z chwilą, w której Ariadna schodzi ze sceny politycznej cesarstwa, interesująca nas tu praktyka zostaje zarzucona na kolejne kilka dziesięcioleci.

Nie zachowały się monety i pieczęcie z wizerunkiem Eufemii, żony Justyna I. Najprawdopodobniej na pieniądzu kruszcowym nie była też ukazywana cesarzowa Teodora, słynna małżonka Justyniana I Wielkiego. Fakt posługiwania się przez tę monarchinię własną pieczęcią również jest kwestią wysoce dyskusyjną (McClanan, 2002, s. 144).

W system oficjalnej autoprezentacji dworu bizantyńskiego osoba władczyni zostaje ponownie włączona w 565 roku, najprawdopodobniej z inicjatywy cesarzowej Zofii, wpływowej małżonki Justyna II. Aż do roku 629 niemal wszystkie jej następczynie na konstantynopolitańskim tronie (Ino-Anastazja, Konstantyna, Leoncja i Martyna) są przedstawiane na monetach srebrnych i brązowych, wybijanych na rozkaz ich mężów. Fundamentalnej zmianie ulega jednak kanon wyobrażeń na pieniądzu kruszcowym. Wbrew wcześniejszej tradycji, na awersie numizmatów widnieje teraz zazwyczaj wizerunek pary cesarskiej, ukazanej pełnopostaciowo, *en face*, w pozycji tronuującej lub stojącej. Bazyleus wyobrażany jest zawsze po lewej stronie kompozycji, jego małżonka – po prawej⁸. Niekiedy towarzyszy im też portret cesarskiego syna (np. Maurycjusza przedstawiano z Konstantyną i Teodozjuszem, Herakliusza – z Martyną i Herakliuszem Konstantynem). Nigdy – z wyjątkiem niektórych emisji z okresu panowania Justyna II i Zofii – imię augusty nie pojawia się w inskrypcji (Hahn, 1975, s. 43–51, 57, 67, 71, 80–82; Grierson, 1982, s. 44–48, 63–68, 86–88, 106–109, 120–126; Bellinger & Grierson, 1992, s. 204–207, 220–239, 243–258, 320, 373–375; Garland, 1999, s. 50–51, 55, 62; Brubaker & Tobler, 2000, s. 583–587; Γραβας, 2000, s. 34, 38, 44–47; James, 2001, s. 109–112; McClanan, 2002, s. 144–146, 158–162; Kotsis, 2012, s. 190–192; Gkantziou Drápelová, 2016, s. 75–91). Co ciekawe, zachowało się też kilka pieczęci urzędników cesarskich z lat 565–629, na których możemy odnaleźć wizerunki pary monarszej (Justyna II i Zofii) lub też trojga panujących: bazyleusa, jego najstarszego syna i augusty (Maurycjusza, Konstantyny i Teodozjusza czy Herakliusza, Martyny i Herakliusza Konstantyna) (Oikonomides, 1986, s. 22–25; James, 2001, s. 155; McClanan, 2002, s. 161; McGeer, Nesbitt & Oikonomides, 2005, s. 79).

W latach 629–780 cesarzowe bizantyńskie nie były wyobrażane na monetach. Z tego okresu zachowała się też tylko jedna pieczęć, na której odnajdujemy

⁸ Analizując wyobrażenia na pieczęciach i monetach stosuję w niniejszym artykule porządek rozpowszechniony w publikacjach anglojęzycznych, tj. opisuję przedstawienie od strony obserwatora. Z punktu widzenia osób ukazanych na pieczęci lub monecie określenie kierunków będzie odwrotne.

inskrypcję z imieniem bazyliśy. Jest to *sigillum* Konstancyntyna IV i jego żony Anastazy, datowane na 679/680 rok (James, 2001, s. 155; Jordanov, 2009, s. 82–83).

Przełom nadchodzi wraz z rządami cesarzowej Ireny, sprawującej w latach 780–797 regencję w imieniu swojego syna Konstancyntyna VI, a następnie panującej (797–802) jako jedyny władca imperium. Monarchini ta nakazuje umieszczać swój wizerunek, tytuł oraz imię zarówno na numizmatach złotych, srebrnych i brązowych, jak i na pieczęciach. W początkowym okresie (780–792) jest wyobrażana na awersie monet razem z synem: oboje ukazywani są frontalnie, półpostaciowo. Sylwetka Konstancyntyna VI znajduje się po lewej stronie kompozycji, Ireny zaś – po prawej. Głowę cesarzowej zdobi diadem, w lewej dłoni trzyma ona berło zwieńczone krzyżem, a w prawej (780–790) – sferę. W latach 792–797 schemat ikonograficzny ulega zmianie: odtąd na awersie widnieje tylko podobizna bazyliśy, dzierżącej berło i sferę, zaś portret jej syna zostaje przeniesiony na rewers. Po odsunięciu Konstancyntyna od władzy, Irena dokonuje jeszcze jednej modyfikacji, rozkazując umieszczać swoje popiersie po obu stronach monety (Maslev, 1966, s. 322–323; Grierson, 1982, s. 152–166; Bellinger & Grierson, 1993, s. 337–351; Garland, 1999, s. 87–88; Brubaker & Tobler, 2000, s. 587–590; James, 2001, s. 112–114; Herrin, 2006, s. 90, 113; Kotsis, 2012). Zachowało się również kilka pieczęci cesarzowej z lat 797–802. Zdobiące je wizerunki nawiązują do programu ikonograficznego pieniądza kruszcowego z czasu jedynowładczych rządów Ireny. Podobizny bazyliśy odnajdujemy także na pieczęciach urzędników cesarskich: na artefaktach wykonanych w latach 780–797 została ona ukazana razem z synem, na zabytkach późniejszych (801–802) – sama (Oikonomides, 1986, s. 52; Nesbitt & Oikonomides, 1991, s. 162; James, 2001, s. 115; Jordanov, 2009, s. 428).

Po wzorce wypracowane za panowania Ireny mogły sięgać późniejsze cesarzowe bizantyńskie. Kolejną władczynią, której imię i wizerunek odnajdujemy na pieniądzu kruszcowym i pieczęciach, jest wspomniana już Teodora z Paflagonii, małżonka Teofila, sprawująca regencję w latach 842–856. Za życia swego męża pojawia się na złotych monetach tylko z jednej, okolicznościowej emisji ze schyłku lat trzydziestych IX wieku. Numizmaty te wyróżniają się oryginalną ikonografią: na awersie ukazano Teofila w towarzystwie małżonki (po prawej stronie) i najstarszej córki Tekli (po lewej), na rewersie widnieje natomiast podobizna dwóch jego młodszych potomkiń – Anny i Anastazy. Przejąwszy ster rządów w 842 roku Teodora odwołuje się początkowo do schematu ikonograficznego emisji z lat 792–797. Na awersie wybijanych na jej rozkaz monet widzimy wyobrażenie bazyliśy dzierżącej berło i sferę, zaś na rewersie – wizerunek dwojga jej dzieci:

Michała III i Tekli trzymającej w prawej dłoni patriarchalny krzyż. Przywróciwszy w 843 roku kult ikon, Teodora dokonuje kolejnej modyfikacji: na awersie monet rozkazuje wyobrażać Chrystusa, zaś na rewersie – siebie razem z synem. Zachował się również relatywnie obszerny materiał sfragistyczny z lat 842–856. Na pieczęciach wykonanych ok. roku 842 nie odnajdziemy żadnych wyobrażeń figuratywnych, a jedynie legendę wzmiankującą Michała, Teodorę i Teklę, βασιλεῖς Ῥωμαίων. Artefakty powstałe po roku 843 przedstawiają natomiast Michała III (na awersie) i jego matkę (na rewersie). Co ciekawe, do naszych czasów dotrwała też osobista pieczęć cesarzowej Teodory, datowana na lata 830–842. Nie wyobrażono na niej jednak władczyni, lecz jej męża (Maslev, 1966, s. 324; Grierson, 1982, s. 175, 178; Oikonomides, 1986, s. 57; Bellinger & Grierson, 1993, s. 12, 428, 457–465; Garland, 1999, s. 102–103; Brubaker & Tobler, 2000, s. 594; Herrin, 2006, s. 219).

Il. 2 Awers złotej monety z wizerunkiem cesarzowej Teodory z Paflagonii, Bizancjum, 842–843 r. Odrys rekonstruowany: Elżbieta Myślińska-Brzozowska

Można odnieść wrażenie, że na pieniądzu kruszcowym i pieczęciach z VIII–IX wieku wyobrażane były tylko cesarzowe-matki, sprawujące regencję

w okresie małoletniości swoich synów, nigdy zaś małżonki aktualnie panujących bazyleusów. Kłam temu wyobrażeniu, oprócz omówionej wyżej emisji z końca lat trzydziestych IX wieku, zadaje *casus* Eudocji Ingeriny, żony Bazylego I. Na wybijanych przez tego władcę ok. 882 roku złotych monetach umieszczono wizerunki trojga monarchów: na awersie widnieje popiersie cesarza, zaś na rewersie – Eudocji oraz jej pasierba Konstantyna (Maslev, 1966, s. 317–318; Grierson, 1982, s. 179, 185; Bellinger & Grierson, 1993, s. 489–490).

Najcenniejszego materiału porównawczego dla badań nad sfragistyką bułgarską z czasu panowania Piotra i Marii-Ireny Lekapeny dostarczają natomiast monety i pieczęcie, wybijane w Bizancjum w latach 914–919, tj. w okresie, w którym rządy regencyjne sprawowała Zoe Karbonopsina, matka Konstantyna VII Porfirogenety. Nieomal wszystkie numizmaty złote i ołowiane pieczęcie powstałe na jej rozkaz sporządzono według jednego schematu: na awersie umieszczono wizerunek Chrystusa lub Bogurodzicy, zaś na rewersie – podobiznę monarchów. Sposób przedstawienia popiersi cesarza i cesarzowej jest nieomal identyczny jak na pieczęciach Piotra i Marii. Konstantyn znajduje się po lewej stronie kompozycji, po prawej zaś – Zoe. Oboje trzymają między sobą patriarchalny krzyż, przy czym ręka matki znajduje się na niektórych artefaktach wyżej niż dłoń jej syna. Wyobrażeniu towarzyszy napis identyfikujący ukazane postacie jako βασιλεῖς Ῥωμαίων. Identyczny wizerunek Zoe i Konstantyna odnajdujemy także na awersie monet brązowych z lat 914–919. O wiele rzadsze są natomiast artefakty, na których popiersie młodego cesarza umieszczono na awersie, a jego matki – na rewersie (np. pieczęć z 918/919 roku czy brązowe numizmaty z Chersonesu) (Maslev, 1966, s. 325; Grierson, 1982, s. 179–184; Bellinger & Grierson, 1993, s. 12, 530–569; Garland, 1999, s. 120–121).

W świetle powyższej analizy można zatem stwierdzić, że umieszczenie wizerunku Marii na pieczęciach z lat 927–945 jest konsekwencją przeszczerpienia bizantyńskiej tradycji na grunt bułgarski. Warto zauważyć, że postać „kobiecego” władcy zniknęła z pieniądza kruszcowego i materiału sfragistycznego, powstających na obszarze cesarstwa, zaledwie kilka lat przed zawarciem pokoju z 927 roku. Co więcej, interesująca nas tu praktyka nie została też w późniejszym okresie zarzucona: zachowały się monety i pieczęcie z podobizną cesarzowej Teofano z roku 963. (Maslev, 1966, s. 326; Grierson, 1982, s. 184; Bellinger & Grierson, 1993, s. 12; Garland, 1999, s. 271), a także zabytki z przedstawieniami wielu innych monarchii bizantyńskich z kolejnych stuleci. Uderza również podobieństwo wyobrażeń napieczętych Marii i Piotra do analogicznych wizerunków Zoe i Konstantyna. Można więc przypuszczać, że

twórcy *sigillum* bułgarskiego władcy wzorowali się na artefaktach bizantyńskich z lat 914–919 (Shepard, 1995, s. 143–144).

Insignia i oficjalny strój dworski bułgarskiej władczyni

Wyobrażenia napieczęte są też niestety jedyną grupą źródeł, na podstawie których można podjąć próbę rekonstrukcji oficjalnego stroju dworskiego bułgarskiej monarchini w X wieku oraz używanych przez nią insygniów. Danych na ten temat nie dostarczają znaleziska archeologiczne, nawet tzw. „skarb z Presławia” zawierający biżuterię członkini rodziny carskiej, ukrytą w trakcie działań wojennych w latach 969–971. Jak wykazały badania Georgiego Atanasowa, stanowiący część kolekcji diadem nie mógł należeć do carycy Marii i był ozdobą przeznaczoną dla bardzo młodej kobiety, np. jednej z córek lub wnuczek Lekapeny (Atanasov, 1999, s. 81–94; Атанасов, 1999, s. 224–243).

Ponieważ zgodnie z tradycją upowszechniającą się w sfragistyce i numizmatyce bizantyńskiej od czasu panowania Teofila (829–842), Maria i Piotr zostali na wszystkich pieczęciach przedstawieni jako dzierżący patriarchalny krzyż, nie możemy stwierdzić, czy bułgarska caryca używała berła i sfery, tj. insygniów, które widzimy na wizerunkach cesarzowych bizantyńskich z VIII–IX wieku. Diadem i szaty okrywające Lekapenę na analizowanych artefaktach wykazują natomiast znaczne podobieństwo do elementów stroju ukazanych na pieczęciach i monetach Zoe Karbonopsiny (914–919), a także na wykonanej w połowie X wieku plakietce z kości słoniowej, zawierającej pełnopostaciowe wyobrażenie bizantyńskiej pary cesarskiej: Romana II i Berty/Eudocji (Атанасов, 1999, s. 99, 186, 256; Parani, 2001; Тодоров, 2006, s. 163, 2008, s. 104).

Wieńczący skronie Lekapeny diadem jest zatem typową średniobizantyńską stemmą typu kobiecego, wyróżniającą się większą niż wariant męski ozdobnością: na wielu spośród pieczęci Marii i Piotra z lat 927–945 po obu stronach twarzy carycy można wyraźnie dostrzec długie, sięgające ramion *prependulia* (potrójne wisiory z pereł), a także bogato zdobiony naczółek zwieńczony krzyżem oraz dwoma stożkowatymi sterczynkami po obu stronach (Shepard, 1995, s. 144; Атанасов, 1999, s. 185–186, 2011, s. 287; Йорданов, 2001, s. 58–59; Тодоров, 2006, s. 162, 255–256, 2008, s. 103; Kotsis, 2012, s. 205; Кънев, 2012, s. 63). Ze względu na zły stan zachowania zewnętrznych części pieczęci o wiele więcej problemów interpretacyjnych nastęrczają badaczom szaty carycy. Zdaniem niektórych

uczonych ma ona na sobie *loros*, według innych zaś – chlamidę (Shepard, 1995, s. 144; Атанасов, 1999, s. 186; Йорданов, 2001, s. 58–59; Тодоров, 2006, s. 162, 255–256; Тодоров, 2008, s. 103; Атанасов, 2011, s. 287; Кънев, 2012, s. 63). Należy jednak podkreślić, że oba wspomniane elementy ubioru stanowiły część oficjalnego stroju dworskiego bizantyńskich cesarzowych (Bellinger & Grierson, 1993, s. 122–123; Herrin, 2000, s. 16; Parani, 2001, s. 18, 2003, s. 12–27, 38–41; McClanan, 2002, s. 133, 171–172; Kotsis, 2012, s. 205–208, 213).

Reasumując, za panowania Marii-Ireny Lekapeny w Bułgarii przyswojono najważniejsze elementy, które można zaliczyć do sfery „cesarskiej kobiecości” (*imperial feminine*). Twórcy źródeł greckojęzycznych opisując małżonkę Piotra, używają wszystkich trzech tytułów odnoszonych w Bizancjum do cesarzowych: αὐγούστα, βασίλισσα i δέσποινα. Niestety, nie jesteśmy w stanie stwierdzić, w jaki sposób zwracali się do swojej władczyni jej dziesiątowieczni słowiańscy poddani. Najprawdopodobniej w użyciu był wówczas termin цѣсарица, który w trakcie następnych stuleci uległ kilku zmianom fonetycznym (цѣсарица ≥ цесарица ≥ цьсарица ≥ царица), zyskując swą ostateczną, poświadczoną w późniejszych zabytkach formę царица (Бакалов, 1995, s. 155–158). Efektem recepcji bizantyńskich wzorców jest również fakt umieszczenia wizerunku Marii na pieczęciach wybijanych na rozkaz jej męża w latach 927–945. Diadem i oficjalny strój dworski presławskiej monarchini także stanowią wierną kopię stemmy i ubioru konstantynopolitańskich cesarzowych. Niestety, brak innych źródeł niż omówiony wyżej materiał sfragistyczny nie pozwala na stwierdzenie, czy tego rodzaju szaty były w rzeczywistości przez bułgarską carycę noszone.

BIBLIOGRAFIA

- Atanasov, G. (1999). On the origin, function and the owner of the adornments of the Preslav treasure from the 10th century. *Archaeologia Bulgarica*, 3, 81–94.
- Bellinger, A. R., & Grierson, P. (Red.). (1992). *Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection* (T. 1, Anastasius I to Maurice: 491–602). Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Bellinger, A. R., & Grierson, P. (Red.). (1993). *Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection* (T. 3/1, Leo III to Nicephorus III: 717–1081). Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Bensammar, E. (1976). La titulature de l'impératrice et sa signification : Recherches sur les sources byzantines de la fin du VIIIe siècle à la fin du XIIe siècle. *Byzantion*, 46, 243–291.

- Brubaker, L. (1997). *Memories of Helena: Patterns in imperial female matronage in the 4th and 5th centuries*. W: L. James (Red.), *Women, men and eunuchs* (ss. 52–75). London: Routledge.
- Brubaker, L., & Tobler, H. (2000). The gender of money: Byzantine empresses on coins (324–802). *Gender & History*, 12(3), 572–594. <https://doi.org/10.1111/1468-0424.00201>
- Constantine Porphyrogenitus. (1829). *De caeremoniis aulae byzantinae* (T. 1). (I. I. Reiske, Red.). Bonnae: Impensis ed. Weberi.
- Constantinus Porphyrogenitus. (1967). *De administrando imperio*. (G. Moravcsik, Red.). Washington: Dumbarton Oaks.
- Garland, L. (1999). *Byzantine empresses: Women and power in Byzantium AD 527–1204*. London: Routledge.
- Georgieva, S. (1995). The Byzantine princesses in Bulgaria. *Byzantinobulgarica*, 9, 163–201.
- Georgius Monachus. (1838). *Vitae imperatorum recentiorum*. (I. Bekker, Red.). Bonnae: Impensis ed. Weberi:
- Gkantzios Drápelová, P. (2016). Byzantine empresses on coins in the early Byzantine period (565–610): A survey of the problems of interpretation and identification. *Byzantinoslavica*, 74(1–2), 75–91.
- Grierson, P. (1982). *Byzantine coins*. London: University of California Press.
- Hahn, W. (1973). *Moneta Imperii Byzantini: Rekonstruktion des Prägebraufbaues auf synoptisch-tabellarischer Grundlage* (T. 1, *Von Anastasius I. bis Justinianus I (491–565)*). Vienna: Veröffentlichungen der Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Hahn, W. (1975). *Moneta Imperii Byzantini: Rekonstruktion des Prägebraufbaues auf synoptisch-tabellarischer Grundlage* (T. 2, *Von Justinus II. bis Phocas (565–610)*). Vienna: Veröffentlichungen der Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Herrin, J. (2000). The Imperial Feminine in Byzantium. *Past and Present*, 169(1), 5–35. <https://doi.org/10.1093/past/169.1.3>
- Herrin, J. (2006). *Krwawa cesarzowe*. (Z. Simberowicz, Tłum.). Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.
- Herrin, J. (2013). *Unrivalled influence: Women and empire in Byzantium*. Princeton: Princeton University Press.
- Herrin, J. (2016). Late antique origins of the ‘Imperial Feminine’: Western and Eastern empresses compared. *Byzantinoslavica*, 74(1–2), 5–25.
- Hill, B. (1999). *Imperial women in Byzantium 1025–1204: Power, patronage and ideology*. Harlow, UK: Pearson Education.
- Holum, K. G. (1989). *Theodosian empresses: Women and imperial dominion in late antiquity*. Los Angeles: University of California Press.
- James, L. (2001). *Empresses and power in early Byzantium*. London: Leicester University Press.
- Joannes Scylitzes. (1973). *Synopsis historiarum*. (I. Thurn, Red.). Berolini: Walter de Gruyter.
- Joannes Zonaras. (1897). *Epitomae historiarum*. (T. Büttner-Wobst, Red.). Bonnae: Impensis ed. Weberi.
- Jordanov, I. (2009). *Corpus of Byzantine seals from Bulgaria* (T. 3/1). Sofia: National Institute of Archaeology with Museum.

- Kotsis, K. (2012). Defining female authority in eighth-century Byzantium: The numismatic images of the Empress Irene (797–802). *Journal of Late Antiquity*, 5(1), 185–215. <https://doi.org/10.1353/jla.2012.0011>
- Leo Grammaticus. (1842). *Chronographia*. (I. Bekker, Red.). Bonnæ: Impensis ed. Weberi.
- Leszka, M. J. (2011). The Monk versus the Philosopher: From the history of the Bulgarian-Byzantine War 894–896. *Studia Ceranea. Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe*, 1, 55–70.
- Leszka, M. J. (2013). *Symeon I Wielki a Bizancjum: Z dziejów stosunków bułgarsko-bizantyńskich w latach 893–927*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Leszka, M. J., & Marinow, K. (2015). *Carstwo bułgarskie: Polityka – społeczeństwo – gospodarka – kultura: 866–971*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Maksimovich, K. (2007). Byzantine law in Old Slavonic translations and the Nomocanon of Methodius. *Byzantinoslavica*, 65, 9–18.
- Maslev, S. (1966). Die staatsrechtliche Stellung der byzantinischen Kaiserinnen. *Byzantinoslavica*, 27, 308–343.
- McClanan, A. (2002). *Representations of early Byzantine empresses: Image and Empire*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-04469-3>
- McGeer, E., Nesbitt, J., & Oikonomides, N. (Red.). (2005). *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art* (T. 5, *The East (continued)*). Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Nesbitt, J., & Oikonomides, N. (Red.). (1991). *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art* (T. 1, *Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea*). Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Oikonomides, N. (1986). *A collection of dated Byzantine lead seals*. Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Parani, M. G. (2001). The Romanos ivory and the New Tokali Kilise: Imperial costume as a tool for dating Byzantine art. *Cahiers archéologiques. Fin de l'antiquité et moyen-âge*, 49, 15–28.
- Parani, M. G. (2003). *Reconstructing the reality of images: Byzantine material culture and religious iconography (11th–15th centuries)*. Leiden: Brill Academic Publishers.
- Paroń, A. (2005). „Trzeba, abyś tymi oto słowami odparł i to niedorzeczne żądanie” – wokół *De administrando imperio* Konstantyna VII. W: S. Rosik & P. Wiszewski (Red.), *Causa creandi: O pragmatyce źródła historycznego* (ss. 345–361). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Runciman, S. (1969). *The Emperor Romanus Lecapenus and his reign: A study of tenth-century Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seibt, W., & Zarnitz, M. L. (1997). *Das Byzantinische Bleisiegel als Kunstwerk: Katalog zur Ausstellung*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Shepard, J. (1995). A marriage too far?: Maria Lekapena and Peter of Bulgaria. W: A. Davids (Red.), *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the turn of the first millennium* (ss. 121–149). Cambridge: Cambridge University Press.
- Symeon Magister et Logotheta. (2006). *Chronicon*. (S. Wahlgren, Red.). Berolini: Walter de Gruyter.

- Symeon Magister. (1838). *Annales*. (I. Bekker, Red.). Bonnae: Impensis ed. Weberi.
- Theophanes Continuatus*. (1838). (I. Bekker, Red.). Bonnae: Impensis ed. Weberi:
- Tinnefeld, F. (1993). Byzantinische auswärtige Heiratspolitik vom 9. zum 12 Jahrhundert. *Byzantinoslavica*, 54(1), 21–28.
- Walker, A. (2010). Numismatic and metrological parallels for the iconography of early Byzantine marriage jewelry: The question of the crowned bride. *Travaux et Mémoires*, 16, 849–863.
- Атанасов, П. (1999). *Инсигниите на средновековните български владетели: Корони, скиптри, сфери, оръжия, костюми, накити*. Плевен: ЕА.
- Атанасов, П. (2011). Печатите на българските владетели от IX–X в. в Дръстър (Силистра). W: *От тука започва България* (ss. 286–293). Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски”.
- Бакалов, Г. (1983). Царската промулгация на Петър и неговите приемници в светлината на българо-византийските дипломатически отношения след договора от 927 г. *Исторически преглед*, 6, 35–44.
- Бакалов, Г. (1995). *Средновековният български владетел: Титулатура и инсигнии*. София: Издателство Анубис.
- Божилков, И., & Гюзелев, В. (2006). *История на средновековна България: VII–XIV в.* София: Анубис.
- Георгиева, С. (2011). *Жената в българското средновековие*. Пловдив: Фондация Българско историческо наследство.
- Грабар, А. (2000). *Император в византийском искусстве*. Москва: Научно-издателский центр „Ладомир”.
- Гюзелев, В. (2005). Значението на брака на цар Петър (927–969) с ромейката Мария-Ирина Лакапина (911–962). W: *Културните текстове на миналото – носители, символи, идеи* (Т. 1, *Текстовете на историята, история на текстовете: Материали от Юбилейната международна конференция в чест на 60-годишнината на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов, Велико Търново, 29–31 октомври 2003 г.*, ss. 27–33). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”.
- Звездов, С. (2015). Договорът от 927 година между България и Византия. *History. Bulgarian Journal of Historical Education*, 23(3), 264–277.
- Златарски, В. И. (1927). *История на българската държава през средните векове* (Т. 1/2, *Първо българско Царство: От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852–1018)*). София: Държавна печатница.
- Игнатов, В. (2008). *Българските царици: Владетелките на България от VII до XIV в.* София: Millenium.
- Истрин, В. М. (1920). *Книги времения и образныя Георгия Мниха: Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе* (Т. 1). Петроград: Российская Государственная Академическая Типография.
- Йорданов, И. (2001). *Корпус на печатите на Средновековна България*. София: Агато.

- Йорданов, И. (2016). *Корпус на средновековните български печати*. София: Българска Академия на науките.
- Кънев, Н. (2012). Четири непубликувани оловни печата от района на Шумен. *Исторически*, 5, 61–67.
- Литаврин, Г. (1988). Константин Багрянородный о Болгарии и Болгарах. *Thracia*, 8.
- Лихачев, Д. С., & Дуйчев, И. С. (Red.). (1988). *Среднеболгарский перевод Хроники Константина Манассии в славянских литературах*. София: Издательство Болгарской академии наук.
- Мутафчиев, П. (1986). *История на българския народ (681–1323)*. София: Издателство БАН.
- Николов, А. (2000). Старобългарският превод на „Изложение на поучителни глави към император Юстиниан” от дякон Агапит и развитието на идеята за достойнството на българския владетел в края на IX – началото на X в. *Palaeobulgarica*, 24(3), 76–105.
- Николов, А. (2006). *Политическа мисъл в ранносредновековна България (средата на IX-края на X в.)*. София: Парадигма.
- Славова, Т. (2008). Юридическа литература. W: А. Милтенова (Red.), *История на българската средновековна литература* (ss. 194–202). София: Изток-Запад.
- Срезневский, В. И. (1905). *Симеона Метафраста и Логофета описание мира от бытия и летописи собран от различных летописец; Славянский перевод Хроники Симеона Логофета с дополнениями*. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук.
- Тодоров, Т. (2003). Константин Багрянородни и династичният брак между владетелските домове на Преслав и Константинопол от 927 г. *Преславска книжовна школа*, 7, 391–398.
- Тодоров, Т. (2006). *България през втората и третата четвърт на X век: Политическа история* (Niepublikowana dysertacja doktorska). Шуменски университет, София.
- Тодоров, Т. (2008). Владетелският статут и титла на цар Петър I след октомври 927 г.: Писмени сведения и сфрагистични данни (сравнителен анализ). W: *Юбилеен сборник: Сто години от рождението на д-р Васил Хараланов (1907–2007)* (ss. 93–108). Шумен: Регионален исторически музей.
- Христодулова, М. (1978). Титул и регалии българской владетельницы в эпоху средневековья (VII–XIV вв.). *Études Balkaniques*, 3, 141–148.

BIBLIOGRAPHY

(TRANSLITERATION)

- Atanasov, G. (1999). On the origin, function and the owner of the adornments of the Preslav treasure from the 10th century. *Archaeologia Bulgarica*, 3, 81–94.
- Atanasov, P. (1999). *Insigniite na srednovekovnite bulgarski vladeteli: Koroni, skiptri, sferi, orŭzhiia, kostiiumi, nakiti*. Pleven: EA.

- Atanasov, P. (2011). Pechatite na bułgarskite vladeteli ot IX–X v. v Drŭstŭr (Silistra). In *Ot tuka zapochva Bŭlgariia* (pp. 286–293). Shumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski”.
- Bakalov, G. (1983). TSarskata promulgatsiia na Petŭr i negovite priemnitsi v svetlinata na bułgaro-vizantiiskite diplomatcheski otnosheniia sled dogovora ot 927 g. *Istoricheski pregled*, 6, 35–44.
- Bakalov, G. (1995). *Srednekovniiat bułgarski vladetel: Titulatura i insignii*. Sofiia: Izdatelstvo Anubis.
- Bellinger, A. R., & Grierson, P. (Eds.). (1992). *Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection* (Vol. 1, *Anastasius I to Maurice: 491–602*). Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Bellinger, A. R., & Grierson, P. (Eds.). (1993). *Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection* (Vol. 3/1, *Leo III to Nicephorus III: 717–1081*). Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Bensammar, E. (1976). La titulature de l’impératrice et sa signification : Recherches sur les sources byzantines de la fin du VIIIe siècle à la fin du XIIe siècle. *Byzantion*, 46, 243–291.
- Bozhilov, I., & Giuzelev, V. (2006). *Istoriia na srednekovna Bŭlgariia: VII–XIV v.* Sofiia: Anubis.
- Brubaker, L. (1997). Memories of Helena: Patterns in imperial female matronage in the 4th and 5th centuries. In L. James (Ed.), *Women, men and eunuchs* (pp. 52–75). London: Routledge.
- Brubaker, L., & Tobler, H. (2000). The gender of money: Byzantine empresses on coins (324–802). *Gender & History*, 12(3), 572–594. <https://doi.org/10.1111/1468-0424.00201>
- Constantine Porphyrogenitus. (1829). *De caeremoniis aulae byzantinae* (Vol. 1). (I. I. Reiske, Ed.). Bonnae: Impensis ed. Weberi.
- Constantinus Porphyrogenitus. (1967). *De administrando imperio*. (G. Moravcsik, Ed.). Washington: Dumbarton Oaks.
- Garland, L. (1999). *Byzantine empresses: Women and power in Byzantium AD 527–1204*. London: Routledge.
- Georgieva, S. (1995). The Byzantine princesses in Bulgaria. *Byzantinobulgarica*, 9, 163–201.
- Georgieva, S. (2011). *Zhenata v bułgarskoto srednekovie*. Plovdiv: Fondatsiia Bŭlgarsko istoricheskoto nasledstvo.
- Georgius Monachus. (1838). *Vitae imperatorum recentiorum*. (I. Bekker, Ed.). Bonnae: Impensis ed. Weberi.
- Giuzelev, V. (2005). Znachenieto na braka na tsar Petŭr (927–969) s romeikata Mariia-Irina Lakapina (911–962). In *Kulturnite tekstove na minaloto – nositeli, simvoli, idei* (Vol. 1, *Tekstovete na istoriia, istoriia na tekstovete: Materiali ot IUBileinata mezhdunarodna konferentsiia v chest na 60-godishninata na prof. d.i.n. Kazimir Popkonstantinov, Veliko Tŭrnovo, 29–31 oktombri 2003 g.*, pp. 27–33). Sofiia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Okhridski”.
- Gkantzijs Drápelová, P. (2016). Byzantine empresses on coins in the early Byzantine period (565–610): A survey of the problems of interpretation and identification. *Byzantinoslavica*, 74(1–2), 75–91.

- Grabar, A. (2000). *Imperator v vizantiiskom iskusstve*. Moskva: Nauchno-izdatel'skiĭ tsentr „Ladomir”.
- Grierson, P. (1982). *Byzantine coins*. London: University of California Press.
- Hahn, W. (1973). *Moneta Imperii Byzantini: Rekonstruktion des Prägebraufbaues auf synoptisch-tabellarischer Grundlage* (Vol. 1, *Von Anastasius I. bis Justinianus I (491–565)*). Vienna: Veröffentlichungen der Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Hahn, W. (1975). *Moneta Imperii Byzantini: Rekonstruktion des Prägebraufbaues auf synoptisch-tabellarischer Grundlage* (Vol. 2, *Von Justinus II. bis Phocas (565–610)*). Vienna: Veröffentlichungen der Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Herrin, J. (2000). The Imperial Feminine in Byzantium. *Past and Present*, 169(1), 5–35. <https://doi.org/10.1093/past/169.1.3>
- Herrin, J. (2006). *Krwawe cesarzowe*. (Z. Simberowicz, Trans.). Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.
- Herrin, J. (2013). *Unrivalled influence: Women and empire in Byzantium*. Princeton: Princeton University Press.
- Herrin, J. (2016). Late antique origins of the ‘Imperial Feminine’: Western and Eastern empresses compared. *Byzantinoslavica*, 74(1–2), 5–25.
- Hill, B. (1999). *Imperial women in Byzantium 1025–1204: Power, patronage and ideology*. Harlow, UK: Pearson Education.
- Holum, K. G. (1989). *Theodosian empresses: Women and imperial dominion in late antiquity*. Los Angeles: University of California Press.
- Ignatov, V. (2008). *Bŭlgarskite tsaritsi: Vladetelkite na Bŭlgariia ot VII do XIV v.* Sofiia: Millenium.
- Istrin, V. M. (1920). *Knigy vremeniia i obrazniia Georgiia Mnikha: Khronika Georgiia Amartola v drevnem slavianorusskom perevode* (Vol. 1). Petrograd: Rossiiskaia Gosudarstvennaia Akademicheskaia Tipografiia.
- Joannes Scylitzes. (1973). *Synopsis historiarum*. (I. Thurn, Ed.). Berolini: Walter de Gruyter.
- Joannes Zonaras. (1897). *Epitomae historiarum*. (T. Büttner-Wobst, Ed.). Bonnae: Impensis ed. Weberi.
- Ĵordanov, I. (2001). *Korpus na pechatite na Srednovekovna Bŭlgariia*. Sofiia: Agato.
- Ĵordanov, I. (2016). *Korpus na srednovekovnite bŭlgarski pečati*. Sofiia: Bŭlgarska Akademiia na naukite.
- James, L. (2001). *Empresses and power in early Byzantium*. London: Leicester University Press.
- Jordanov, I. (2009). *Corpus of Byzantine seals from Bulgaria* (Vol. 3/1). Sofia: National Institute of Archaeology with Museum.
- Khristodulova, M. (1978). Titul i regaliĭ bolgarskoĭ vladetel'nitsy v ėpokhu srednevekov'ia (VII–XIV vv.). *Ētudes Balkaniques*, 3, 141–148.
- Kotsis, K. (2012). Defining female authority in eighth-century Byzantium: The numismatic images of the Empress Irene (797–802). *Journal of Late Antiquity*, 5(1), 185–215. <https://doi.org/10.1353/jla.2012.0011>
- Kŭnev, N. (2012). Chetiri nepublikovani olovni pečata ot raĭona na Shumen. *Istoriĭii*, 5, 61–67.

- Leo Grammaticus. (1842). *Chronographia*. (I. Bekker, Ed.). Bonnae: Impensis ed. Weberi.
- Leszka, M. J. (2011). The Monk versus the Philosopher: From the history of the Bulgarian-Byzantine War 894–896. *Studia Ceranea. Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe*, 1, 55–70.
- Leszka, M. J. (2013). *Symeon I Wielki a Bizancjum: Z dziejów stosunków bułgarsko-bizantyńskich w latach 893–927*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Leszka, M. J., & Marinow, K. (2015). *Carstwo bułgarskie: Polityka – społeczeństwo – gospodarka – kultura: 866–971*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Likhachev, D. S., & Duichev, I. S. (Eds.). (1988). *Srednebolgarskii perevod Khroniki Konstantina Manassii v slavianskikh literaturakh*. Sofiia: Izdatel'stvo Bolgarskoï akademii nauk.
- Litavrin, G. (1988). Konstantin Bagrianorodnyi o Bolgarii i Bolgarakh. *Thracia*, 8.
- Maksimovich, K. (2007). Byzantine law in Old Slavonic translations and the Nomocanon of Methodius. *Byzantinoslavica*, 65, 9–18.
- Maslev, S. (1966). Die staatsrechtliche Stellung der byzantinischen Kaiserinnen. *Byzantinoslavica*, 27, 308–343.
- McClanan, A. (2002). *Representations of early Byzantine empresses: Image and Empire*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-04469-3>
- McGeer, E., Nesbitt, J., & Oikonomides, N. (Red.). (2005). *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art (Vol. 5, The East (continued))*. Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Mutafchiev, P. (1986). *Istoriia na bułgarskiiia narod (681–1323)*. Sofiia: Izdatelstvo BAN.
- Nesbitt, J., & Oikonomides, N. (Eds.). (1991). *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art (Vol. 1, Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea)*. Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Nikolov, A. (2000). Starobułgarskiiat prevod na „Izlozhenie na pouchitelni glavi kum imperator Iustinian” ot diakon Agapit i razvitieta na idejata za dostoinstvoto na bułgarskiiia vladetel v kraia na IX – nachaloto na X v. *Palaeobulgarica*, 24(3), 76–105.
- Nikolov, A. (2006). *Politicheska misul v rannosrednovekovna Bułgarii (sredata na IX-kraia na X v.)*. Sofiia: Paradigma.
- Oikonomides, N. (1986). *A collection of dated Byzantine lead seals*. Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Parani, M. G. (2001). The Romanos ivory and the New Tokali Kilise: Imperial costume as a tool for dating Byzantine art. *Cahiers archéologiques. Fin de l'antiquité et moyen-âge*, 49, 15–28.
- Parani, M. G. (2003). *Reconstructing the reality of images: Byzantine material culture and religious iconography (11th–15th centuries)*. Leiden: Brill Academic Publishers.
- Paroń, A. (2005). „Trzeba, abyś tymi oto słowami odparł i to niedorzeczne żądanie” – wokół De administrando imperio Konstantyna VII. In S. Rosik & P. Wiszewski (Eds.), *Causa creandi: O pragmatyce źródła historycznego* (pp. 345–361). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Runciman, S. (1969). *The Emperor Romanus Lecapenus and his reign: A study of tenth-century Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Seibt, W., & Zarnitz, M. L. (1997). *Das Byzantinische Bleisiegel als Kunstwerk: Katalog zur Ausstellung*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Shepard, J. (1995). A marriage too far?: Maria Lekapena and Peter of Bulgaria. In A. Davids (Ed.), *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the turn of the first millennium* (pp. 121–149). Cambridge: Cambridge University Press.
- Slavova, T. (2008). Iuridicheska literatura. In A. Miltenova (Ed.), *Istoriia na bŭlgarskata srednovekovna literatura* (pp. 194–202). Sofiia: Iztok-Zapad.
- Sreznevskii, V. I. (1905). *Simeona Metafrasta i Logofeta opisanie mira ot bytiia i letovnik sobran ot razlichnykh letopisets: Slavianskii perevod Khroniki Simeona Logofeta s dopolneniiami*. Sankt-Peterburg: Tipografiia Imperatorskoĭ Akademii Nauk.
- Symeon Magister et Logotheta. (2006). *Chronicon*. (S. Wahlgren, Ed.). Berolini: Walter de Gruyter.
- Symeon Magister. (1838). *Annales*. (I. Bekker, Ed.). Bonnae: Impensis ed. Weberi:
- Theophanes Continuatus*. (1838). (I. Bekker, Ed.). Bonnae: Impensis ed. Weberi:
- Tinnefeld, F. (1993). Byzantinische auswärtige Heiratspolitik vom 9. zum 12 Jahrhundert. *Byzantinoslavica*, 54(1), 21–28.
- Todorov, T. (2003). Konstantin Bagrenorodni i dinastichniiat brak mezhdu vladetelskite domove na Preslav i Konstantinopol ot 927 g. *Preslavska knizhovna shkola*, 7, 391–398.
- Todorov, T. (2006). *Bŭlgariia prez vtorata i tretata chetvŭrt na X vek: Politicheska istoriia* (Unpublished doctoral dissertation). Shumenski universitet, Sofiia.
- Todorov, T. (2008). Vladetelskiiat statut i titla na tsar Petŭr I sled oktomvri 927 g.: Pismeni svedeniia i sfragistichni dannii (sravnitelen analiz). In *IUbileen sbornik: Sto godini ot rozhdenieto na d-r Vasil Kharalanov (1907–2007)* (pp. 93–108). Shumen: Regionalen istoricheski muzeĭ.
- Walker, A. (2010). Numismatic and metrological parallels for the iconography of early Byzantine marriage jewelry: The question of the crowned bride. *Travaux et Mémoires*, 16, 849–863.
- Zlatarski, V. I. (1927). *Istoriia na bŭlgarskata dŭrzhava prez srednite vekove* (Vol. 1/2, *Pŭrvo bŭlgarsko TSarstvo: Ot slavianizatsiata na dŭrzhavata do padaneto na Pŭrvoto tsarstvo (852–1018)*). Sofiia: Dŭrzhavna pechatnitsa.
- Zvezdov, S. (2015). Dogovorŭt ot 927 godina mezhdu Bŭlgariia i Vizantiia. *History. Bulgarian Journal of Historical Education*, 23(3), 264–277.

Cesarzowa Bułgarów, augusta i bazyliisa – Maria-Irena Lekapena i transfer bizantyńskiej idei kobiety-władczyni (*imperial feminine*) w średniowiecznej Bułgarii

Maria Lekapena była wnuczką cesarza bizantyńskiego Romana I Lekapena. W 927 roku poślubiła władcę Bułgarii, Piotra. Jej małżeństwo, uroczyście zawarte w Konstantynopolu, miało za zadanie umocnić dopiero co podpisany pokój bizantyńsko-bułgarski. Historycy przypisywali carycy znaczny wpływ na polityczne posunięcia jej męża. Władczyni miała też zaszczyć na gruncie bułgarskim wiele elementów bizantyńskiej teorii władzy.

Słowa kluczowe: Maria-Irena Lekapena, Piotr I, pierwsze państwo bułgarskie, stosunki bizantyńsko-bułgarskie, pokój z 927 roku, bizantyńska myśl polityczna, wpływ bizantyński na kulturę starobułgarską

Empress of Bulgarians, Augusta and Basilissa – Maria-Irene Lekapene and the Transfer of the *Imperial Feminine* Idea in Medieval Bulgaria

Maria Lekapene was a granddaughter of Byzantine Emperor Romanos I Lekapenos. In 927 she married Peter I of Bulgaria. Her marriage, ceremoniously entered into in Constantinople, aimed to strengthen the newly signed Byzantine-Bulgarian peace treaty. Historians attributed to the Empress a significant impact on the political moves of her husband. The Empress was also to introduce a lot of elements of the Byzantine theory of power in Bulgaria.

Keywords: Maria-Irene Lekapene, Peter I of Bulgaria, First Bulgarian State, Byzantine-Bulgarian relations, peace treaty of 927, Byzantine political thought, Byzantine influence on Old Bulgarian culture

Notka o autorze

Zofia A. Brzozowska (zbrzozowska@uni.lodz.pl) – doktor nauk humanistycznych, absolwentka studiów historycznych i filologicznych (sławistycznych) na Uniwersytecie Łódzkim. Pracownik Katedry Filologii Słowiańskiej na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Łódzkiego oraz Centrum Badań nad Historią i Kulturą Basenu Morza Śródziemnego i Europy Południowo-Wschodniej im. prof. Waldemara Cerana, *Ceraneum* UŁ. Autorka monografii: *Święta księżna kijowska Olga – wybór tekstów źródłowych* (2014) oraz *Sofia – upersonifikowana Mądrość Boża. Dzieje wyobrażeń w kręgu kultury bizantyńsko-słowiańskiej* (2015). Zainteresowania naukowe: kultura duchowa Słowian prawosławnych w średniowieczu, literatura staroruska, staroserbśka i starobułgarska, historia kobiet.

Zofia A. Brzozowska, PhD (zbrzozowska@uni.lodz.pl) – Master of Arts in History and in Slavic Philology at the University of Łódź. Currently employed in the Department of Slavonic Studies (Faculty of Philology, University of Łódź) and in the Waldemar Ceran Research Center for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe, *Ceraneum* (University of Łódź). Author of two books: *Święta księżna kijowska Olga – wybór tekstów źródłowych* (2014) and *Sofia – upersonifikowana Mądrość Boża. Dzieje wyobrażeń w kręgu kultury bizantyńsko-słowiańskiej* (2015), as well as of articles, book reviews and translations. Research interests: spiritual culture of the *Slavia Orthodoxa* in the Middle Ages, Old Russian, Old Serbian and Old Bulgarian literature, women's history.